

Emil MUJKIĆ

Student II ciklusa studija na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli

E-mail: emilmujkic@hotmail.com

1.04 Stručni rad/Professional article

UDK/UDC: 94:341.485(430:4/9)"19" Port I. A. (049.3)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijski pogledi.2023.6.10.471>

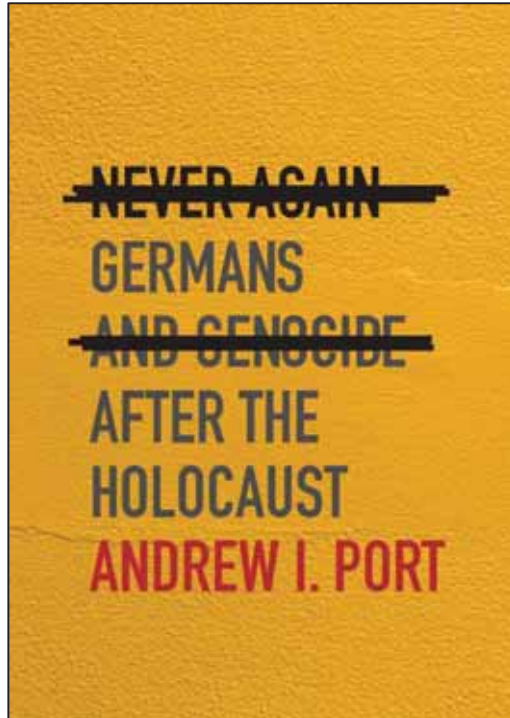
**Andrew I. Port, NEVER AGAIN: GERMANS AND
GENOCIDE AFTER THE HOLOCAUST,
The Belknap Press of Harvard University Press; USA,
Cambridge, Massachusetts; England, London 2023, 403 str.**

Početak 2023. godine u izdanju Harvard University Press-a publikovana je knjiga *Never again: Germans and Genocide after the Holocaust (Nikad više: Nijemci i genocid poslije holokausta)*. Knjiga je, dakle, svjetlo dana ugledala u periodu kada se na evropskom tlu odvija novi genocid, ovaj put u sklopu ruske agresije na Ukrajinu, teme koja već dvije godine dominantno okupira ljudsku svakodnevnicu kako sa političkog i vojnog, tako i sa ekonomskog, socijalnog i moralnog aspekta. I dok politička vodstva i stanovništvo većine država imaju privilegiju otvorenu rusku agresiju doživljavati tek u svojstvu dovoljno distanciranog posmatrača najnovijeg civilizacijskog kraha, u nekim državama termini poput agresije i posebno genocida imaju drugačiji prizvuk, nose dodatni teret i izazivaju posebnu vrstu nelagode. Njemačka, u kojoj svaki pomen genocida neminovno pronalazi svoje historijsko ishodište u sramnom periodu Trećeg Reicha, i Bosna i Hercegovina, kojom i danas vladaju sljedbenici genocidne politike iz perioda 1992-1995, svaka iz svojih razloga, takve su države.

Za autora knjige, američkog historičara Andrewa I. Porta, upravo je nemogućnost dogovora njemačke vlade o zauzimanju jasnog stava po pitanju reakcije na srpsku agresiju na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine označila momenat buđenja interesovanja za temu kojoj će kasnije posvetiti najveći dio svoje akademske karijere i naučno-istraživačkog rada: njemačkim reakcijama na genocide koji su se dešavali poslije Drugog svjetskog rata. *Never again* predstavlja krunu njegovog višedecenijskog istraživanja spomenute teme. Podijeljena je na 10 poglavlja, od kojih prvih pet tretira pitanje reakcije njemačkih vlasti i javnosti na genocid koji se dešavao u Kambodži za vrijeme vladavine Crvenih Kmera (1975-1979), komunističke organizacije predvođene diktatorom Polom Potom. Autor je, oslanjajući se uglavnom na tekstove iz tadašnje štampe i na zvanične izjave vodećih njemačkih političara, ukazao na razlike koje su bile prisutne između konzervativaca i liberala u Istočnoj i

Zapadnoj Njemačkoj u vezi poimanja zločina Crvenih Kmera i izvještavanja o istima. Njemačko percipiranje novog genocida uspješno je prikazano kao dvosmjernan proces koji je imao bitnu ulogu u sazrijevanju svijesti o vlastitim zločinima vršenim tridesetak godina ranije.

Iako su prve godine Potove strahovlade u njemačkim medijima prošle posve nezapaženo, vremenom su izvještaji postajali sve detaljniji i slikovitiji, posebno u zapadnom, (demokratskom, „američkom”) dijelu Njemačke. Termini kao što su *genocid*, *azijski Auschwitz*, *konačno rješenje*, *marš smrti*, *gasne komore* i sl., redovno su korišteni u izvještajima o zločinima Crvenih Kmera. Neskrivene aluzije na njemačke zločine iz Drugog svjetskog rata dostigle su vrhunac 1979. godine kada je *holokaust* proglašena riječju godine od strane vladine Asocijacije za njemački jezik. Poseban utjecaj u procesuiranju istine o holokaustu i uviđanju neizbježne povezanosti sa dešavanjima u Kambodži imala je, ističe autor, knjiga *Murder of a Gentle Land: The Untold Story of a Communist Genocide in Cambodia* američkih autora

Johna Barrona i Anthonyja Paula, kao i američka mini TV serija *Holocaust*.

S druge strane, u Istočnoj (komunističkoj, “ruskoj”) Njemačkoj, osim povremenih pokušaja relativizacije zločina, kasniji izvještaji su redovno isticali i odgovornost neprijateljske Kine, čak i Amerike, za genocid. Praveći oktlon od kambodžanskih komunista, istočnonjemački su Potovu genocidnu politiku pokušavali prikazati ne kao produkt komunizma, već isključivo maoizma.

Genocid je poslužio kao jak temelj za nastavak višedecenijskih unutrašnjopolitičkih sukoba, a osamdesetih godina XX stoljeća rasprave o njemu su postale ključnim elementom tzv. *Historikestreita*, naučnog spora zapadnonjemačkih intelektualaca oko pitanja inkorporiranja nacističkog nasljeđa u historiografiju. Mišljenja su bila podijeljena i po pitanju prihvatanja izbjeglica iz Kambodže, još jednom segmentu koji je za Nijemce iz objektivnih razloga nosio posebnu historijsku i moralnu težinu. Detaljnom analizom novinskih članaka, skupštinskih rasprava i iskustava brojnih aktivista, autor je uspio dočarati stavove i osjećaje njemačkih vlasti, opozicije i javnosti po ovom

osjetljivom pitanju oko kojeg koncenzus uglavnom nije mogao biti postignut ni na nivou pojedinih političkih stranaka, a kamoli na višim nivoima.

Četiri godine genocidne tiranije u Kambodži dodatno su polarizirale njemačko društvo, a autor kao posebno ilustrativnu navodi jednu situaciju iz 1979. godine. Naime, nakon što su vijetnamske vojne snage izvršile napad na Kambodžu i srušile vladu Pola Pota, Generalna Skupština UN-a organizovala je glasanje o pitanju priznavanja vlasti u Kambodži. Ovo glasanje je pokazalo prave razmjere bremena kojim je njemačko društvo bilo opterećeno kroz prizmu odnosa prema vlastitoj genocidnoj prošlosti, aktuelnim genocidnim politikima i trenutnim političkim saveznicima. Zapadna Njemačka, glasni kritičar Pola Pota, priznala je tada legitimitet njegove vlasti u Kambodži! Iako je takva odluka pravdana time da bi glas za vijetnamsku vladu bio „još gori”, jer bi značio priznavanje rezultata vijetnamske agresije, odnosno priznavanje gubitka suvereniteta Kambodže, autor je uspio dokazati da se prije svega radilo o interesnom glasanju iznuđenom pod pritiskom moćnijih političkih saveznika u vidu Amerike, Kine i ASEAN-a (Association of Southeast Asian Nations). Koliko god se zgražavala nad zločinima u Kambodži, vlast u Zapadnoj Njemačkoj u konačnici nije mogla staviti moral i etiku ispred vlastitih političkih i ekonomskih interesa. „Probajte Vi ubijediti Kinu da prestane podržavati Crvene Kmere!” - srdito je odgovorio njemački državni ministar Helmut Schaffer parlamentarki Petri Kelly na učestale prozivke koje je upućivala vladi zbog novonastale podrške Potovoj genocidnoj politici.

Na drugoj strani, u skladu sa istim hladnoratovskim principom zavisnosti, Istočna Njemačka pružala je podršku svom, odnosno ruskom savezniku Vijetnamu. Istočnonjemačka vlast i mediji sada su mahom objašnjavali kako napad Vijetnama na Kambodžu nije akt agresije nego samoodbrane uslijed opasnosti koju su po Vijetnam predstavljali Crveni Kmeri.

Drugi dio knjige (VI-X poglavlje) puno je interesantniji za bosanskohercegovačku historiografiju, budući da najvećim dijelom tretira temu njemačke (sada već zvanično ujedinjene Njemačke) reakcije na srpsku genocidnu politiku u Bosni i Hercegovini od 1992. godine. Postavljajući temelje za naučnu razradu spomenutog fenomena, autor na početku VI poglavlja objašnjava kako specifičan položaj Njemačke prema balkanskoj tragediji, kao i određena doza osjećaja odgovornosti za istu, proizilazi iz dvije historijske činjenice: 1. tokom Drugog svjetskog rata Njemačka je na Balkanu pod vodstvom Hitlera, a posredstvom Ustaša i Nezavisne države Hrvatske, i sama vodila genocidnu politiku prema Srbima i Jevrejima i 2. Njemačka je u procesu raspada Jugoslavije 1991. godine „požurila” priznati Hrvatsku i Sloveniju dok su njeni zapadni saveznici još uvijek vijećali o pitanju nezavisnosti tih zemalja te je na taj način djelomično doprinijela tragičnom obliku koji je taj proces kasnije poprimio.

Teret historijske povezanosti uvjetovao je i znatno veću pažnju njemačke vlade i javnosti za genocid u Bosni i Hercegovini u odnosu na onaj u Kambodži i posebno na onaj koji se kasnije, 1994. godine, desio u Ruandi

(jedno poglavlje knjige posvećeno je genocidu u Ruandi – *afričkoj Bosni*, kako je ta država opisivana u *Der Spiegelu*). Prvi medijski izvještaji o genocidu u Bosni i Hercegovini, slično kao u slučaju Kambodže, sadržali su određenu, istina znatno manju, dozu skepse i nevjerice. Posebnu ulogu u prevazilaženju inicijalne šokiranosti činjenicom da se u srcu Evrope, na samo par sati leta od Njemačke, na kraju XX stoljeća dešava genocid, odigrali su mediji, ali i pojedini njemački parlamentarci, poput Stefana Schwarzza. Kako bi izazvao što iskrenije, „ljudske” reakcije kolega iz Bundestaga, Schwarz je svoja skupštinska izlaganja svjesno činio što slikovitijima, ne ustručavajući se detaljno opisivati najjezivije srpske zločine (npr. prisiljavanje bošnjačkih zatvorenika da jedni drugima odgrizaju testise). Brojni njemački novinari se također nisu libili detaljno opisivati grozote kojima su svjedočili boraveći u Bosni i Hercegovini 1992. godine. Tekstovi u kojima se bez zadržke pisalo o detaljima brutalnog seksualnog zlostavljanja žena, od kojih su neke tokom višemjesečnih boravaka u logorima silovane i po deset puta dnevno, nerijetko od strane više srpskih vojnika istovremeno, snažno su pogađali svijest njemačkih političara i javnosti. Dok su pojedini političari još i kalkulirali, „običan čovjek” nije mogao ostati ravnodušan na takve izvještaje, kao ni na one o ženama koje su poslije silovanja zatrudnile pa su prisilno zadržavane u posebnim logorskim prostorijama, gdje su svoju trudnoću morale iznijeti do kraja, a sve sa ciljem – kako su to sami srpski vojnici ponosno isticali – da na svijet dođe što više novih malih četnika. Proces „etničkog čišćenja” Bosne i Hercegovine njemačku javnost neodoljivo je podsjećao na jezivu nacističku *judenfrei* politiku. Stoga je razumljiva činjenica da su Nijemci na svaki način željeli pomoći ugroženom stanovništvu Bosne i Hercegovine te da su konstantnim pritiscima pokušavali nagnati svoju vladu da pruži svu potrebnu pomoć, uključujući i vojnu.

Budući da su njemački novinari, za razliku od dešavanja iz Kambodže, ovaj put imali znatno lakši pristup informacijama i mogućnost direktnog izvještavanja sa mjesta zločina, ne čudi da je u Njemačkoj već sredinom 1992. godine bezrezervno prihvaćen termin genocid za ono što se tada dešavalo u Bosni i Hercegovini. Dok se u drugim zapadnim zemljama još uvijek diskutovalo o tome da li srpski zločini mogu da se podvedu pod Lemkinovu definiciju genocida,¹ u Njemačkoj takve diskusije nije ni bilo. Diskutovalo se, međutim, o tome da li bi bosanskohercegovački genocid trebalo uspoređivati sa holokaustom. Konzervativni, desno orijentisani političari dosta su lakše pribjegavali usporedbama i bez puno ustezanja tvrdili kako ni Osmanlije ni Napoleon ni Hitler nisu činili tako strašne zločine kakve čine Srbi u Bosni i Hercegovini. Liberalna ljevica je takve usporedbe uglavnom izbjegavala, pa je situacija slutila na nastavak ranije spomenutog *Historikestreita*. Sličnosti sa

¹ Raphael Lemkin (1900-1959), poljski pravnik jevrejskog porijekla, tvorac termina „genocid“ i jedan od kreatora Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida. Konvencija je potpisana 1948. godine i predstavlja prvi sporazum o ljudskim pravima koji je jednoglasno usvojen u Generalnoj Skupštini Ujedinjenih Naroda.

holokaustom su ipak bile nepobitne i prevelike da bi se mogle ignorisati, a autor je osim uopštenih povukao i nekoliko konkretnih paralela između srpskih i nacističkih zločina. Recimo, četnici su na mjestima srušenih džamija gradili parkinge, što je nemoguće ne dovesti u kontekst Kristalne noći iz 1938. godine i Goebbelsove najave da će nacisti na mjestima srušenih sinagoga izgraditi upravo parkinge. Slične poveznice zabilježene su i u „hrvatskom dijelu Bosne i Hercegovine”, gdje su njemački novinari nailazili na grafite „Western Herzegovina über alles” i na stanovništvo koje je noseći nacistička obilježja otvoreno veličalo Antu Pavelića i druge ustaške zločince iz Drugog svjetskog rata. Čak su i djeca, kada bi shvatila da ovi dolaze iz Njemačke, novinare pozdravljala nacističkim pokličima i gestikuliranjem.

Ozbiljne diskusije, krajnje oprečnih shvatanja i zaključaka, vođene su i po pitanju međunarodne vojne intervencije u Bosni i Hercegovini, sa naglaskom na eventualnom učešću njemačkih vojnika u takvoj misiji. Iako potpuno očekivan, sukob mišljenja vrlo brzo je poprimio paradoksalne konotacije. Naime, i zagovornici i protivnici vojne intervencije su se u odbrani svojih stavova jednako srčano pozivali na ranije navedene historijske poveznice Njemačke sa Balkanom. Tako su iste historijske činjenice poslužile i kao razlozi zbog kojih *baš Njemačka* od svih država *ne smije* vojno intervenisati te istovremeno kao razlozi zbog kojih *baš Njemačka* od svih država *mora* vojno intervenisati. Autor je uspio dočarati kompleksan proces njemačke misli po ovom ključnom pitanju i prvom većem vanjskopolitičkom testu za ujedinjenu Njemačku. Iako ju je vlastito iskustvo naučilo da samo odlučna vojna reakcija može donijeti konkretne i dugoročno održive rezultate u borbi protiv genocidne politike, njemačka javnost bila je istovremeno svjesna i činjenice da je svaki korak njene vlade diktiran prije svega političkim i ekonomskim interesima. Razapeto između dva jaka imperativa (nikada više ne dozvoliti novi Auschwitz, ali i nikada više ne započeti novi ratni sukob), njemačko političko vodstvo je svoje „moralne dileme” po pitanju vojne intervencije rješavalo, da apsurd bude veći, dok je na snazi bio krajnje nepravedan međunarodni embargo na uvoz oružja u Bosnu i Hercegovinu. Takav nonsens nagnao je neke istaknute njemačke političare na ekstremne poteze: postidešen zvaničnom politkom vlade čiji je član i sam bio, Christian Schwarz-Schilling je u znak protesta dao ostavku na mjesto državnog ministra, ističući da neslanje vojne pomoći i održavanje suludog embarga na uvoz oružja ne predstavlja ništa drugo nego direktnu pomoć Srbima i u konačnici – saučešće u genocidu.

„Nemogućnost” pružanja oružane i vojne pomoći ugroženom stanovništvu Bosne i Hercegovine pokušavala se nadomjestiti iznimnim naporima na humanitarnom planu, tj. doniranjem svih vrsta potrepština i prihvatanjem velikog broja izbjeglica. Njemačka vlada redovno je s ponosom isticala pozitivne brojčane pokazatelje i svoje zasluge, posebno naglašavajući da nijedna druga država nije pružila toliko pomoći i primila toliko bosanskohercegovačkih izbjeglica koliko Njemačka. Ipak, održavajući kontinuitet prikazivanja „obje strane medalje”, autor apostrofiru činjenicu da su

čak i pitanja humanitarne pomoći i izbjeglištva korištena kao sredstvo za svakodnevna politička prepucavanja. Opozicija je kritikovala samopromotorski pristup vlade ovom delikatnom pitanju te je iznosila vlastite, ne baš tako afirmativne statističke podatke, prema kojima Njemačka uopšte nije bila “prvak” u donacijama novca Bosni i Hercegovini (npr. iznos doniran po glavi stanovnika). Untrašnjopolitički interesi prelamali su se i na pitanjima količine: *koliko* pomoći ponuditi (a ne ugroziti vlastitu ekonomiju) i *koliko* izbjeglica prihvatiti (a ne ugroziti vlastito društvo)? Pritisnuta od strane javnosti, vlada je navodila brojne razloge za ograničavanje broja izbjeglica: od toga da njihovo prihvatanje, iako human čin, zapravo pomaže Srbima da ostvare svoje ciljeve, tj. izvrše “etničko čišćenje”, do toga da je za same izbjeglice bolje da budu smještene bliže svojim domovima, npr. u Hrvatskoj, gdje će se svakako lakše asimilirati u društvo i odakle će se lakše vratiti na svoju zemlju kada za to dođe vrijeme.

Kada je sam status bosankohercegovačkih izbjeglica u pitanju, autor nije izbjegavao pisati o njihovim negativnim iskustvima, prouzrokovanim naglim porastom ksenofobije i posebno islamofobije u Njemačkoj osamdesetih i devedesetih godina XX stoljeća. Ipak, zaključio je da su Nijemci uglavnom bili pozitivno iznenađeni bosanskohercegovačkim muslimanima. Strah od navodnog islamskog radikalizma za koji su Bošnjake u pokušajima da “opravdaju” svoja zlodjela optuživali Srbi i Hrvati pokazao se potpuno neosnovanim. Uvidjevši da se radi o – kako autor navodi, pozivajući se na članke *Die Welta* – modernim, prozapadno orijentisanim Evropljanima, čije žene nose suknje, a muškarci šorceve, i koji su u suštini jako slični Nijemcima, njemačko stanovništvo dodatno je “prigrllilo” izbjegle Bošnjake. Ovakvo doživljavanje Bošnjaka samo je jedan u nizu razloga socijalne, kulturološke, geografske, historijske, političke i ekonomske prirode zbog kojih su izbjeglice iz Bosne i Hercegovine imale “privilegovaniji” položaj u odnosu na one iz Ruande, koje je 1994. godine zadesila slična genocidna sudbina. Striktno poštujući te razloge, neki njemački političari otvoreno su se zalagali za intervenciju u Bosni i Hercegovini i istovremeno protivili intervenciji u Ruandi, a i cjelokupna njemačka javnost je pokazivala znatno manje interesovanja za Ruandu nego za Bosnu i Hercegovinu. Uprkos činjenici da je Ruanda ne tako davno bila njemačka kolonija, u datom momentu je ipak predstavljala interesno područje Francuske. Njemački mediji su „začuđujuće” prešućivali kolonizatorsku povezanost sa Ruandom, ali su ipak kritikovali Francusku zbog toga što su joj ekonomski i politički interesi Kigali učinili bližim od Sarajeva.

Bosna i Hercegovina ostala je bitnim dijelom političke i javne rasprave u Njemačkoj i nakon potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma. Dok se njemačka vlada hvalila utjecajem koji je imala u procesu mirovnih pregovora, dotle su brojni novinari i opozicionari isticali sve manjkavosti tog sporazuma. Jedni su ga, dakle, shvatali i slavili kao veliki podvig, signal nade u bolju budućnost, a drugi doživljavali kao nepravedan sporazum kojim su ozvaničeni rezultati “etničkog čišćenja”, odnosno genocida. “Dok zločinci slave, Evropa

koja nije uspjela zaustaviti njihove masovne zločine sada im nazdravlja” - sažeto je u jednom broju *Der Spiegel*.

Osim “zasluga za mir”, Njemačka je poslije potpisivanja Daytonskog sporazuma preuzela i jednu “dužnost”. Naime, uz američko odobravanje, namijenjena joj je uloga svojevrsnog uzora na koji se Bosna i Hercegovina ima ugledati u nadolazećem procesu obnove društva u postgenocidnom periodu. Suprotno naivnim uvjerenjima preoptimističnih njemačkih političara, autor knjige je pokazao znatno bolji nivo poznavanja bosanskohercegovačkih političkih (ne)prilika i zaključio da je takva ideja od početka bila osuđena na propast. Između ostalog i zbog toga što su se, za razliku od postgenocidne Njemačke, u postgenocidnoj Bosni i Hercegovini *genocidnici*² neposredno nakon genocida slobodno (i trijumfalno) kretali državom, slavili svoje zločin(c)e, uživali sva građanska prava i obnašali funkcije u najvišim nivoima vlasti. Kako je i danas.

² Slobodan prevod termina *génocidaires*, kojeg je autor knjige koristio citirajući Christiana Schwarza Schillinga. Termin označava organizatore, egzekutore, saučesnike, negatore, apologete genocida i uopšte sljedbenike genocidne politike.